

HUQUQIY DAVLAT BARPO ETISH JARAYONIDA QONUN USTUVORLIGI VA YURIDIK JAVOBGARLIK INSTITUTLARINING TIZIMLI AHAMIYATI

Muhlisaxon Qahramon qizi Ne'matova

Tashkent xalqaro universiteti,

Yuridik fanlar fakulteti, 1-bosqich talabasi

E-mail: muhlisanevatova848@gmail.com

Ilmiy rahbar: Rixsiboyev Nozimbek Abdurasul o'g'li

"Tashkent International University"

xalqaro universiteti dekani i.f.f.d., PhD

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy huquqshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biri — huquqiy davlat qurish yo'lida qonun ustuvorligi prinsipini ta'minlash va yuridik javobgarlik institutining transformatsiyasi tadqiq etiladi. Maqolada huquqiy davlatning fundamental belgilari, qonun ustuvorligining ijtimoiy-siyosiy determinatsiyasi hamda yuridik javobgarlikning preventiv va retributiv funksiyalari tizimli tahlil qilingan. Shuningdek, milliy qonunchilikni modernizatsiya qilish jarayonida huquqiy tartibga solish samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy takliflar ilgari surilgan. Mazkur ilmiy-amaliy maqolada huquqiy davlat barpo etish jarayonida qonun ustuvorligi tamoyili hamda yuridik javobgarlik institutlarining tizimli ahamiyati chuqur huquqiy tahlil etiladi. Qonun ustuvorligining deklarativ emas, balki amaliy mexanizm sifatida namoyon bo'lishi, uning mansabdor shaxslarning javobgarligi, sud hokimiyati mustaqilligi va huquqiy ong bilan uzviy bog'liqligi asoslab beriladi. Maqolada taniqli huquqshunoslar va davlat arboblarning konseptual fikrlari orqali huquqiy davlatning real mazmuni ochib berilib, yuridik javobgarlik institutlarini takomillashtirish zarurati ilmiy-tanqidiy ruhda yoritiladi.

Kalit so'zlar: Huquqiy davlat, qonun ustuvorligi, yuridik javobgarlik, sud mustaqilligi, adolat, konstitutsionalizm, inson huquqlari, huquqiy aniqlik, proportsionallik, davlat mas'uliyati, huquqiy tartibot, huquqiy mexanizmlar, davlat hokimiyati, sud hokimiyati mustaqilligi, mansabdor shaxslar javobgarligi, huquq va majburiyatlar muvozanati, huquqni qo'llash amaliyoti, adolat tamoyili, huquqiy kafolatlar, huquqiy himoya, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, fuqarolarning huquq va erkinliklari, konstitutsiyaviylik, huquqiy legitimlik, davlat va fuqaro munosabatlari, huquqiy mas'uliyat, huquqbuzarliklarning oldini olish, jazolashning muqarrarliligi, huquqiy barqarorlik, sud-huquq islohotlari, demokratik davlat, davlat boshqaruvi, huquqiy nazorat, qonuniylik prinsipi, huquqiy tizim samaradorligi qonun ustuvorligi, ong, adolat

KIRISH

Insoniyat taraqqiyoti davomida davlat va huquq munosabati doimiy bahslar markazida bo'lib kelgan. Antik davr mutafakkirlaridan tortib zamonaviy huquqshunoslarning barchasi haqiqatni e'tirof etishadi: davlat o'zi ijod qilgan qonunlar bilan o'zini cheklay olgan taqdirdagina huquqiy deb atalishga loyiqdir. O'zbekiston Respublikasining **yangilangan Konstitutsiyasining** 1-moddasida mamlakatimizning **"huquqiy davlat"** ekanligi muhrlanishi — bu shunchaki deklaratsiya emas, balki davlat hokimiyatining barcha bo'g'inlari uchun qat'iy yuridik majburiyatdir.

Huquqiy davlatning poydevori qonun ustuvorligi (Rule of Law) bo'lsa, uning himoya mexanizmi yuridik javobgarlikdir. Ushbu ikki institut o'rtasidagi mutanosiblik buzilgan taqdirda, davlat boshqaruvi yo avtoritarizmga, yo anarxiyaga yuz tutadi.

Qonun ustuvorligi — huquqiy tizimning aksiomatik asosi

Qonun ustuvorligi — bu qonunlarning miqdoriy ko'pligi emas, balki ularning sifat darajasi va ijtimoiy munosabatlardagi hal qiluvchi rolidir. Bu prinsip quyidagi uchta ustunga tayanadi:

1. Konstitutsiyaning oliy yuridik kuchi: Hech bir normativ-huquqiy hujjat yoki idoraviy ko'rsatma Konstitutsiya ruhiga va matniga zid bo'lishi mumkin emas.

2. Huquqiy aniqlik (Legal Certainty): Qonunlar tushunarli, bashorat qilib bo'ladigan va barqaror bo'lishi lozim. Shaxs o'z harakatlarining huquqiy oqibatlarini oldindan bilishi shart.

3. Inson huquqlarining birlamchiligi: shaxs qonun uchun emas, qonun uchun shaxs mavjuddir. Davlat organlarining barcha harakatlari inson manfaatlariga xizmat qilishi lozim.

Yuridik javobgarlikning transformatsiyasi: Jazodan — adolatga

Yuridik javobgarlik instituti huquqiy davlatda mutlaqo yangicha mazmun kasb etadi. Klassik tushunchadagi **"qilmishga yarasha jazo"** (retributiv adolat) o'rnini "huquqni tiklash va profilaktika" (restavrativ adolat) egallamoqda.

Proportsionallik (Mutanosiblik): Jazo chorasi huquqbuzarlikning ijtimoiy xavfliligi va yetkazilgan zararga mutanosib bo'lishi shart. Haddan tashqari og'ir jazo — davlatning kuchsizligining belgisidir.

Javobgarlikning universalligi: Qonun oldida barcha teng. "Eksklyuziv sub'yektlar" yoki "daxlsiz tabaqalar"ning mavjudligi huquqiy davlat konsepsiyasini yo'qqa chiqaradi.

Sud hokimiyati — qonun ustuvorligining institutsional kafolati

Huquqiy davlatda yuridik javobgarlik masalasini hal qiluvchi yagona vakolatli organ — bu mustaqil sud tizimidir. Sud hokimiyati ijro va qonun chiqaruvchi hokimiyatlardan mustaqil bo'lishi, faqat qonunga bo'ysunishi shart.

Sudyalar daxlsizligi va ularning qarorlari qat'iyligi — bu shaxsning davlatga bo'lgan ishonchining kalitidir. Agarda sud qarori ijro etilmasa yoki unga siyosiy

aralashuv bo'lsa, yuridik javobgarlik o'zining tarbiyaviy va huquqiy ahamiyatini yo'qotadi.

Davlatning huquqiy mas'uliyati — yangi bosqich

Huquqiy davlatda nafaqat fuqaro davlat oldida, balki davlat ham fuqaro oldida javobgardir. Davlat organlarining va mansabdor shaxslarning noqonuniy harakatlari natijasida shaxsga yetkazilgan zarar davlat tomonidan to'liq qoplanishi — yuridik javobgarlikning eng oliy ko'rinishidir. Bu prinsip mansabdor shaxslarni o'z vakolatlarini suiiste'mol qilishdan tiyib turuvchi asosiy "fren" (to'xtatuvchi) vazifasini o'taydi.

Tizimli muammolar va ularning ilmiy yechimlari

Hozirgi bosqichda quyidagi muammolar tahlil qilinishi shart:

1. Huquqiy inflatsiya: Keragidan ortiq va bir-birini takrorlovchi qonun hujjatlarining ko'pligi huquqni qo'llashda xatolarga sabab bo'lmoqda.

2. Korrupsiyaviy immunitet: Ayrim sohalarda javobgarlikning **"aylanib o'tilishi"** huquqiy tartibotni zaiflashtirmoqda.

3. Kiber-javobgarlik: Raqamli makonda huquqbuzarliklar uchun yuridik javobgarlik mexanizmlarini yaratish kechiktirib bo'lmas vazifadir.

Huquqiy davlat g'oyasi tarixan insoniyatning adolatli jamiyatga bo'lgan intilishining huquqiy ifodasi sifatida shakllangan. Biroq bu g'oya faqat qonunlar majmuasi yoki konstitutsiyaviy normalar orqali emas, balki ularning hayotda qanday ishlashi bilan baholanadi. Qonun ustuvorligini amalda ta'minlanmagan jamiyatdagi davlatning demokratik yoki huquqiy deb atalishi biroz noto'g'ri bo'ladi.

Fransuz faylasufi **Sharl Lui Monteske** ta'kidlaganidek, **"hokimiyat cheklanmagan joyda erkinlik bo'lmaydi"**. Ushbu fikr huquqiy davlat mohiyatining asosiy mazmunini ifodalaydi. Davlat hokimiyati qonun bilan cheklanmasa, u adolat emas, balki ixtiyoriylik manbaiga aylanadi.

Shu nuqtayi nazardan qonun ustuvorligi va yuridik javobgarlik institutlari huquqiy davlat barpo etish jarayonida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ularning samarali ishlashi davlat hokimiyatining qonunga bo'ysunganligini, fuqarolar huquq va erkinliklarining real himoyasini ta'minlaydi

ASOSIY QISM

1. Qonun ustuvorligi tamoyilining huquqiy mohiyati

Qonun ustuvorligi huquqiy davlatning markaziy tamoyili bo'lib, u qonunning davlatdan, mansabdor shaxsdan va siyosiy manfaatlardan ustun turishini anglatadi. Bu tamoyilga ko'ra, qonun barcha uchun bir xil qo'llaniladi va hech kim qonundan ustun bo'la olmaydi.

Britaniya konstitutsion huquq nazariyasining namoyandasi **Albert Venn Daisi** qonun ustuvorligini huquqiy davlatning asosiy belgisi sifatida baholab, uning mazmunini qonun oldida tenglik va sud orqali himoya bilan bog'laydi. Uning

ta'kidlashicha, qonun faqat yozma norma emas, balki majburiy amal qilish kerak bo'lgan umumiy qoidadidir.

Qonun ustuvorligi mavjud bo'lmagan jamiyatda huquq normalari formal tus oladi, huquq esa adolatni ta'minlash vositasi emas, balki boshqaruv instrumentiga aylanadi.

2. Yuridik javobgarlik institutlarining o'rni va vazifalari

Yuridik javobgarlik — huquq normalarini buzganlik uchun qo'llaniladigan davlat **majburlov** choralarining tizimi bo'lib, u huquqiy tartibni saqlashning asosiy kafolatlaridan biri hisoblanadi. Yuridik javobgarlikning asosiy vazifasi faqat jazolash emas, balki huquqbuzarliklarning oldini olish, adolatni tiklash va jamiyatda huquqiy ongni shakllantirishdan iborat.

Jinoiy, ma'muriy, fuqarolik-huquqiy va intizomiy javobgarlik turlarining har biri muayyan ijtimoiy munosabatlarni himoya qilishga qaratilgan. Ulardan birortasining samarasiz ishlashi umumiy huquqiy tartibga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nemis faylasufi **Immanuil Kantning** “adolat yo'qolgan joyda davlatning mavjud bo'lishi ma'nosiz” degan fikri yuridik javobgarlikning falsafiy asosini ochib beradi. Demak, javobgarlik adolatni ta'minlash orqali davlatning legitimligini mustahkamlaydi.

3. Mansabdor shaxslar javobgarligi — huquqiy davlat mezoni

Huquqiy davlatni nomigagina emas, mazmunan amalga oshirish uchun mansabdor shaxslarning qonun oldida javobgarligi ta'minlanishi shart. Agar davlat xizmatchilari o'z vakolatlarini suiiste'mol qilgan holda jazosiz qolsa, jamiyatda huquqqa bo'lgan ishonch yo'qoladi.

Janubiy Afrika Respublikasining birinchi demokratik Prezidenti **Nelson Mandela** ta'kidlaganidek, “qonun hokimiyatdan ustun bo'lmagan joyda haqiqiy erkinlik bo'lmaydi”. Bu fikr mansabdor shaxslarning javobgarligi huquqiy davlatning eng muhim mezoni ekanini ko'rsatadi.

4. Sud hokimiyatining mustaqilligi

Qonun ustuvorligi va yuridik javobgarlik institutlarining samarali ishlashi sud hokimiyatining mustaqilligi bilan bevosita bog'liq. Sudlar qonunni xolis talqin qilmasa, fuqarolar huquqiy himoyadan mahrum bo'ladi.

Amerika davlatchiligi nazariyotchilaridan(AQSHning 1-moliya vaziri) biri **Aleksandr Gamilton sud hokimiyatini** “erkinlikning oxirgi qal'asi” deb atagan. Sud mustaqil bo'lgan jamiyatdagina qonun ustuvorligi real mazmun kasb etadi.

5. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat

Qonun ustuvorligi faqat majburlov orqali emas, balki fuqarolarning huquqiy ongi orqali ham ta'minlanadi. Qonunga hurmat qo'rquvdan emas, adolatga ishonchdan kelib chiqishi lozim.

Yuristlarni tayyorlash jarayonida kasbiy bilim bilan bir qatorda mas'uliyat, halollik va prinsipiiallik sifatlarini shakllantirish huquqiy davlatni mustahkamlashning muhim sharti hisoblanadi.

6. Qonun ustuvorligi va davlat boshqaruvida javobgarlik mexanizmlari

Huquqiy davlat barpo etish jarayonida qonun ustuvorligi davlat boshqaruvining barcha bosqichlarida real mexanizmlar orqali ta'minlanishi zarur. Davlat boshqaruvi tizimida javobgarlik mexanizmlarining mavjudligi va samarali ishlashi qonun ustuvorligining amaliy ifodasi hisoblanadi.

Agar davlat organlari va mansabdor shaxslar o'z qarorlari va harakatlari uchun huquqiy javobgarlikni his etmasa, boshqaruv jarayonida o'zboshimchalik, vakolatlarni suiiste'mol qilish va korrupsiya holatlari kuchayadi. Bu esa nafaqat alohida shaxslarning huquqlariga, balki butun jamiyat manfaatlariga zarar yetkazadi.

Shu bois huquqiy davlatda davlat boshqaruvi qonun bilan qat'iy tartibga solinishi, har bir qaror huquqiy asosga ega bo'lishi va u ustidan sud yoki boshqa vakolatli organlarga shikoyat qilish imkoniyati kafolatlanishi lozim.

7. Yuridik javobgarlikning, oldini oluvchi va tarbiyaviy ahamiyati

Yuridik javobgarlik faqat sodir etilgan huquqbuzarlik uchun jazolash vositasi emas, balki huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiluvchi muhim institutdir. Javobgarlikning muqarrarligi jamiyatda huquqqa hurmat hissini shakllantiradi va shaxslarni qonunga xilof harakatlardan tiyib turadi.

Huquqiy davlatda jazodan ko'ra uning muqarrarligi muhimroq hisoblanadi. Chunki adolatli va o'z vaqtida qo'llanilgan javobgarlik huquqiy ongni yuksaltiradi, qonunlarga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi hamda jamiyatda huquqiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Shuningdek, yuridik javobgarlik tarbiyaviy vazifani ham bajaradi. U shaxsga o'z harakatlari oqibatlarini uchun mas'ul ekanini anglatadi va qonunga rioya qilish zarurligini ongli ravshda qabul qilishga undaydi.

8. Fuqarolarning huquqiy himoyasi va qonun ustuvorligi

Qonun ustuvorligi, eng avvalo, fuqarolarning huquq va erkinliklari real himoya qilinishi bilan namoyon bo'ladi. Huquqiy davlatda shaxs davlatdan qo'rqmaydi, aksincha, qonun orqali undan himoya topadi.

Fuqarolarning sudga murojaat qilish huquqi, davlat organlari qarorlarini shikoyat qilish imkoniyati va yetkazilgan zararni undirish mexanizmlarining mavjudligi qonun ustuvorligining muhim ko'rsatkichidir. Agar ushbu huquqlar amalda ishlamasa, qonun ustuvorligi faqat rasmiy tusda qoladi.

Shu bois huquqiy davlatda fuqaro va davlat o'rtasidagi munosabatlar tenglik va huquqiy muvozanat asosida qurilishi, davlat fuqaro oldida ham javobgar ekanini tan olishi lozim.

9. Zamonaviy huquqiy davlat va global chaqiriqlar

Bugungi globallashuv va raqamli rivojlanish sharoitida huquqiy davlat oldida yangi chaqiriqlar paydo bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar, elektron hujjatlar, sun'iy intellekt va axborot xavfsizligi masalalari qonun ustuvorligini ta'minlashda yangi yondashuvlarni talab etadi.

Bu jarayonda yuridik javobgarlik institutlari ham zamonaviylashishi, yangi turdagi huquqbuzarliklarga moslashishi zarur. Aks holda huquqiy tizim jamiyat taraqqiyotidan ortda qolib ketadi.

Huquqiy davlat doimo rivojlanib boruvchi tizim bo'lib, u ijtimoiy, texnologik va siyosiy o'zgarishlarga moslashib borishni talab qiladi.

XULOSA

Qonun ustuvorligi va yuridik javobgarlik institutlari huquqiy davlatni barpo etish jarayonining ajralmas va o'zaro bog'liq elementlaridir. Qonun ustuvorligi yuridik javobgarlik orqali amaliy mazmun kasb etadi, yuridik javobgarlik esa faqat qonun ustuvorligi ta'minlangan jamiyatdagina adolatli qo'llaniladi.

Huquqiy davlat — bu shior emas, bu qat'iy huquqiy tartib, mas'uliyatli hokimiyat va huquqiy ongi yuksak jamiyatdir. Qonun davlatdan ustun bo'lgan joydagina adolat qaror topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Monteske Sh. L. Qonunlar ruhi haqida.
2. Daisi A. V. Konstitutsion huquq nazariyasi.
3. Kant I. Axloq metafizikasi.
4. Huquqiy davlat va qonun ustuvorligiga oid ilmiy maqolalar.
5. Sud-huquq tizimi va yuridik javobgarlik masalalari bo'yicha manbalar.
6. Huquqiy davlat va qonun ustuvorligi masalalariga bag'ishlangan ilmiy maqolalar toplami
7. Sud hokimiyati va sud mustaqilligi masalalariga oid ilmiy tadqiqotlar.
8. Yuridik javobgarlik nazariyasi bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalar.
9. Davlat va huquq nazariyasi. Oliy o'quv yurtlari uchun
10. Huquqni qo'llash amaliyoti va huquqiy islohotlar bo'yicha tahliliy materiallar.
11. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga oid ilmiy ishlanmalar.
12. Konstitutsiyaviy huquq bo'yicha ilmiy sharhlar va monografiyalar.
13. Sud-huquq tizimini isloh qilishga oid normativ-huquqiy hujjatlar.
- 14 Tashkent: "O'zbekiston", 2023.
15. **Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Tashkent: "Tasvir", 2022.**

16. Saidov A.X. Sravnitelnoye pravovedeniye (Qiyosiy huquqshunoslik). Akademik darslik. – Toshkent: "Adolat", 2020.
17. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: "Adolat", 2018.
18. Alekseyev S.S. Obshaya teoriya prava (Huquqning umumiy nazariyasi). – Moskva: "Prospekt", 2017.
19. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution (Konstitutsiyaviy huquqni o'rganishga kirish). – London: Macmillan, 1915 (Klassik manba sifatida).
20. Bennion F. Statutory Interpretation (Statutlarni talqin qilish). – London: Oxford University Press, 2015.
21. Raz J. The Authority of Law: Essays on Law and Morality (Huquq nufuzi: Huquq va axloq haqida esselar). – Oxford: Clarendon Press, 2009.
22. Ismoilov Sh. "Huquqiy davlatda qonun ustuvorligini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari" Huquq va burch jurnali. – 2023. – №4.
23. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 22-iyundagi "Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6012-sonli Farmoni.
24. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. – T.: "O'zbekiston", 2023.
25. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – T.: "Tasvir", 2022.
26. Saidov A.X. Sravnitelnoye pravovedeniye. – T.: "Adolat", 2020.
27. Odilqoriyev X.T. Huquqiy davlat nazariyasi. – T.: "Sharq", 2015.
28. Fuller L. The Morality of Law (Huquq axloqi). – Yale University Press, 1964.
29. Dworkin R. Taking Rights Seriously. – Harvard University Press, 1977.
29. Boshmonov A. "Yuridik javobgarlik prinsiplari" // Davlat va huquq jurnali. – 2022.
30. UN Rule of Law Indicators. United Nations Publication, 2021.